

Amerika és a ma globalizációja – 1. rész

Kerekasztal-beszélgetés¹

KISS LÁSZLÓ

Kiss László: kazánfűtő-filozófus” – kiss194701@freemail.hu

RÉSZTVEVŐK:

Bod Péter Ákos közgazdász

Bujalos István filozófus

Frank Tibor történész, Amerika-szakértő

Horváth Csaba Barnabás történész, politológus

Inotai András közgazdász, EU-szakértő

KISS LÁSZLÓ: Vass Csaba szerint „a modernizációt felváltó globalizációval új létmód jelent meg az emberiség történetében ... ennek az új létmódnak az elbeszéléséhez új látásmódra és új nyelvre van szükség”.² Mi a véleményük erről?

INOTAI ANDRÁS: Régóta beszélünk arról, hogy már most az úgynevezett negyedik ipari forradalom korszakában élünk – és még inkább ebben fogunk élni. Ez teljesen megváltoztatja az életünket. Az első volt a gőzgép, a második az elektromosság, a harmadik a komputer – és a negyedik az internet kora, amelyben tulajdonképpen most élünk. Van egy másfajta elképzelés vagy kategorizálás is, én ahhoz állok közelebb. Ezt Bojár Gábortól tudom. Rá hivatkozva jelzem, hogy az emberiség harmadik nagy forradalmát éljük, beláthatatlan és előreláthatatlan következményekkel. Az első volt az a fázis, amikor kialakult egy közös nyelv, amivel elindult az emberek közti kommunikáció, valamint verbálisan tovább lehetett adni tapasztalatokat legalábbis egy generáción belül. A második volt az írás létrejötte, amivel már sok generáció számára lehetett továbbadni és megosztani a felhalmozott ismereteket. A harmadik fázis a világ-méretű és gyakorlatilag azonnali kommunikációs lehetőség, ami tulajdonképpen ma van. Mindhárom fázis hatalmas változásokat idézett elő a társadalomban: gazdasági, földrajzi, pszichológiai és más változásokat. És az, ami most van, két dolog miatt egyedi. Egyrészt 7,6 milliárd embert érint. Másrészt hallatlanul felgyorsult és egymással sokrétűen összefüggő folyamatokba ágyazódik. Vagyis az emberek, sőt a szakértők nagy része is képtelen követni, és ennek alapján megérteni-értelmezni, hogy mi folyik a világban. Ez pedig nagy veszélyeket rejt magában, mert a lehetőségekkel való visszaélést is hozza magával.

FRANK TIBOR: Nem tartom annyira újnak azt, ami ma a világban globalizáció címen történik. Az új- és legújabb korban a brit, a spanyol, a francia, a német, az osztrák és a szovjet birodalomra gondolok, amelyek ha nem is az egész világon, de a világ nagyon jelentős részén elterjesztették saját rendszerüket és részben saját írásmódjukat. Gondolok például a Szovjetunióra, amely annak idején a világ egyhatodát jelentette, és ahol a cirill betűket használták. Amiket

¹ Az eszmecsere Kiss László „kazánfűtő-filozófus” moderálása mellett zajlott 2020. január 6-án az ELTE BTK Angol–Amerikai Intézetében.

² Vass Csaba (1997): A globalizációs világrendszerváltás és létmódváltás. *Valóság*, 9: 2.

Vass Csaba megpendített az indító gondolattal – azok ezekben a birodalmakban részben vagy egészen már megvalósultak, és ezek a birodalmak a világnak jelentős részét lefedték. Például a brit birodalom fénykorában körülbelül a világ egynegyedét jelentette. Az angol elitiskolákban a tantermek falaira ki volt téve egy világtérkép, amin feltüntették a brit birodalmat. Mindent pirossal ábrázoltak, ami brit volt – tehát Indiát, Kanadát, Ausztráliát, egy ideig Amerika keleti felét stb. És ez indoktrinálta a fiatal diákokat, akik oda jártak, mert látták, hogy a világ hatalmas része brit.

Ezt a két birodalmat azért emeltem ki, mert ezek igen nagy területet is jelentettek. Bár nagy jelentősége volt a napóleoni francia birodalomnak vagy más hasonló, akár nem nagyon hosszú életű, de mégis komolyabb kiterjedésű és hatású ilyenféle entitásoknak is.

Azt szoktam ajánlani a diákjaimnak, hogy olvassák el Paul Kennedy – az Amerikában élő brit történész, a Yale Egyetem professzora – művét, magyar címe „A nagyhatalmak tündöklése és bukása”.³ A könyv már több mint két évtizede megjelent magyarul is, angolul pedig már több mint három évtizede. Ez egy kitűnő, átfogó szemléje ezeknek a birodalmaknak 1500-tól maig. Már az amerikai birodalomnak a tündöklését és bukását is pedzi egy olyan könyvben, amelyik eredetileg 1987-ben jelent meg. Tehát már akkor érzékelhető volt – legalábbis Kennedy érzelte – hogy a világnak ezek a nagy formációi születnek, de meg is halnak.

A másik dolgot, amit szeretnék mondani, csak röviden jelzem: a különféle modern kori filozófusok több országban is a ciklikus történet szemlélet képviselőiként fogalmazták meg azt a váltakozást, amelyik a világban a különböző ciklikus mozgások révén megvalósul. Gondolok itt Giambattista Vicóra, Oswald Spenglerre, Arnold Toynbeera, R. G. Collingwoodra és még jó néhány hasonló kaliberű filozófusra – akik többnyire a világ nagy mozgásaira figyeltek.

Csak azért mondtam mindezt el, mert én ebben nem látok annyira sok újat, ami most történik. Egy új hajtás, egy új mozgásforma, egy újfajta megjelenési típus figyelhető meg most. És kétségtávol kiterjedtebb földrajzilag ez a globalizált világ, mint a korábbi birodalmak voltak.

BUJALOS ISTVÁN: A 20. századi filozófiával foglalkozok, de itt és most nem egy filozófussal kezdeném, bár nyugodtan lehetne őt a filozófusok körébe is sorolni: Polányi Károlyról van szó. Polányira támaszkodva szeretném osztani azt a véleményt, amit Frank Tibor fogalmazott meg: nincs hatalmas különbség a 18–19. századi modernizáció és a 20. század végi globalizáció között. Nem látok nagy különbséget, mert elfogadom Polányi Károly leírását a modern társadalomról: ő abban négy elemet, négy intézményt különböztetett meg. Az első a hatalmi egyensúlyrendszer, a második intézmény az 1933-as válságot megelőzően volt nemzetközi aranystandard, a harmadik az önszabályozó piac, a negyedik pedig a liberális állam. Mármint ha jól nézem, akkor a mi mostani globalizált világunkban is megtalálható ez a négy alapvető elem. Nyilván nem ugyanabban a formában: nincs már például aranystandard, de helyette van Bretton Woods-i pénzügyi rendszer. Ilyen értelemben tehát azt mondhatom, hogy radikális változás nem következett be.

Van azonban egy 20. század végi másik filozófus, aki alapján viszont azt mondom, hogy igenis radikális változás következett be a 20. század végén, és a globalizáció világa új nyelvet és új szótárt igényel. A francia J. F. Lyotard-ra gondolok, aki úgy jellemzi a 20. század végi társadalmat, mint amiben a tudás státusza és még inkább a tudás jellege megváltozott, s ez alapvető

³ Paul Kennedy (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Budapest: Akadémiai Kiadó.

en megváltoztatta a társadalmat a globalizáció korában. A tudás mindig is fontos volt a kapitalizmusban a tőke számára, de a 20. század végén a tőke integrálni tudta a tudományos és technológiai tudást. Sikerült a tudás létrehozását és az átadását nagyon nagy mértékben a piac viszonyaiba bevonni. Immár nem annyira a tudás használati értéke, vagyis az igazsága, hanem a csereértéke számít – mondja Lyotard. Az internet virtuális világában aztán a tőkének és a piacnak megfelelően termelődik és cserélődik a tudás és az információ. Ez egy új folyamat, aminek az eredményeként pedig a tudás világának az ábrázolásához is új módszer kell, új szavak kellenek, új szótár kell. Lyotard szerint az új módszer pedig a Ludwig Wittgenstein által megfogalmazott nyelvjátekelméletre támaszkodik. A Wittgenstein-féle fragmentált nyelvjátekok a fragmentált társadalmi életünket fejezik ki, és a globalizált világunk sokkal inkább ezzel írható le.

Ámde én azt mondom, hogy mindkettőjük érvelésében van igazság. Polányit alkalmazva azt állíthatjuk, hogy nincs a modernizáció és a globalizáció között jelentős különbség – de azt is mondhatjuk Lyotard nyomán, hogy bizony a lényegét tekintve más ez a globalizált világ, mint amilyen az előző volt.

BOD PÉTER ÁKOS: Nos, ha az a kérdés, vajon vadonatúj helyzet van-e, akkor azokhoz társulok, akik azt mondják, hogy a globalizáció-mondializáció régi történet, és most ennek a sokadik fejezetét éljük. Majd a bölcs utókor megmondja – ha lesz ilyen –, hogy ez a mostani gyökeresen eltér-e az előzőktől. Mert hogy eltér, az világos. Magam is azzal kezdtem volna, amit Frank Tibor említett: a globalizációról szólva amerikai akcentusú hegemóniáról beszélünk még ma is, 2020 tavaszán. Azt nem lehet tudni, hogy tíz év múlva milyen akcentusa lesz az akkori világrendnek, és lesz-e egyáltalán világrend. Tekintsük az adataink alapján azt, hogy ez az amerikai hangsúlyú mostani (eddiggi) globalizáció mennyire új vagy mennyire más, mint az előzőek. A 19. századi „Pax Britannica” összevetésében feltűnőek a különbségek, de vannak ugyanakkor figyelemreméltó hasonlóságok is. Hasonlóság az, hogy az amerikai hegemóniának a kiterjedése, hatóköre az országokat, régiókat tekintve hozzámérhető a britehez; Nagy-Britannia a fénykorában valóban mindenfajta szempontból központ volt, de főleg pénzügyi szempontból volt az. Nézzük meg a mostani adatokat: Amerika gazdasági súlya jelenleg a világ bruttó hazai termékéből húsz százalék körüli, tehát nem csekély, meghaladja a britekét azok fénykorában. Ugyanakkor volt olyan időszak, nevezetesen a második világháború utolsó évében, amikor az amerikai részarány elérte a negyven százalékot. Ám lássuk be, hogy az rendkívüli pillanat a gazdaságtörténelemben, hiba lenne tehát onnantól zsugorodásként értelmezni a rákövetkező időszak történetét. Amikor a harmadik világnak nevezett országcsoport mérhető gazdasági tevékenysége gyenge volt, Japán vagy Európa romokban hevert, valóban kivételes pillanatnak tekinthető az amerikai ipari, jövedelmi, kereskedelmi túlsúly. Ha ma megnézem Amerikának a világkereskedelemben betöltött súlyát, az tizenvalahány százalék, az Európai Unióénak pedig huszonöt az elmúlt években. Míg GDP-ben mérve az Egyesült Államok nagyobb, mint az eurozóna és a csatlakozó részek, ideértve minket is, a külkereskedeleme nézve nem ez a helyzet. Gondoljunk arra, hogy a német külkereskedelem óriási méretű, Németország maga majdnem akkora exportkapacitást képvisel, mint a jóval nagyobb lélekszámú Egyesült Államok. Ez persze annak tudható be, hogy Amerika belpiacja nagy, cégeinek egy jelentős része pedig egy értéklánc közepén foglal helyet, míg a német ipar széles európai és azon kívüli beszállítói láncolatot működtet és szolgál ki egyben.

Ha megvizsgáljuk a pénzügyek területét, azt a vonatkozást például, hogy az egyes nemzeti bankok milyen valutában tartanak devizatartalékokat, akkor a dollár súlya hatvan százalék körüli, az euróé huszonöt, és az összes többi deviza a maradékon osztozik. A katonai erőt nem hozom most ide, mert azt nem lehet annyira egyszerűen mérni dollárban vagy euróban, de ott is nyilvánvalóan hatalmas az amerikai túlsúly minden egyéb szereplővel szemben. Ebben van hasonlóság a korábbi brit esettel összevetve, és egyben érdekesség is, hogy a katonai és pénzügyi területen most milyen nagy az amerikai fölény. Azt gondolom, hogy belátható időn keresztül mindkettő megmarad. Ez a belátható idő nem évszázadokat jelent, hanem olyan időintervallumot, amelyről az ember mer ilyen állítást tenni. A többi területen azonban inkább azt lehet mondani, hogy Amerika a helyére kerül, normalizálódnak a viszonyok: azok az országok, amelyek egyébként óriásiak, például India, Kína vagy Latin-Amerika nagy országai, elfoglalják az őket megillető világgazdasági helyet.

De nemcsak ezek a vonatkozások érdemelnek figyelmet; van itt valami, amit Frank Tibor említett, és magam is fontosnak tartok: Amerika azért is nagyon különös a szemlélő számára, mert más a hegemoniájának az előtörténete, nem fűződik hozzá az a fajta birodalmi múlt, ami a briteknél több száz év alatt fejlődött ki, és amelyik katonai, gazdasági, diplomáciai hódítással függött össze. Az amerikai terjeszkedés ennél sokkal pragmatikusabb volt, inkább kereskedelmi, pénzügyi területen érvényesült. Ugyanakkor azt is kimondhatjuk, hogy az amerikai hegemonia előzetes tapasztalati anyag és intézményi rákészülés nélkül alakult ki a 20. század közepére. Itt már nagy a kontraszt: a brit világbirodalomnak a saját apparátusa, kormányzata tudta az ő meghatározó helyét, az elitje ennek tudatában végezte a kormányzati munkáját. Mert nem könnyű egy országot belül irányítani, és emellett globális szerepet is betölteni. Vegyük csak a monetáris politikát: az országnak a saját valutáját kell sikeresen működtetni, de ugyanakkor a pénze egyben globális valuta is. Ez a fajta történelmi tudás, valamint az elit iskolák által közvetített történelmi küldetéstudat Amerikában csak később kezdett kialakulni.

Most, a beszélgetésünk pillanatában az amerikai elnök meghökkenítő tweetjeire, az amerikai külpolitika improvizációira gondolva az jut eszembe, hogy aki minket majd olvas, talán nem fogja pontosan beazonosítani, hogy e kerekasztal hozzászólói az egymást követő ügyek közül voltaképpen melyik botrányra, melyik fordulatra utaltak. Manapság igen sűrűn követik egymást a fejlemények. Ez nekem azt sugallja, hogy az Egyesült Államok mára elvesztette a jó ideig fennálló különlegességét, nevezetesen: birodalmi kötöttségek nélkül, deklaráltan értékalapon állította a maga rendjét („Pax Americana”) a brit birodalom helyébe. Pedig volt ilyen időszak; ezért is tehetette meg Amerika, hogy néhány évtizedig a demokrácia külső elterjesztését komolyan gondolja. A társadalmi értékek exportját a britek ennnyire naiv lendülettel sosem folytatták, úgy semmiképpen nem, mint az Egyesült Államok az 1980-as, 1990-es, 2000-es években. A demokrácia-export egyfajta különleges vonása volt az amerikai akcentusú globalizációnak.

Most viszont – talán provokatív az itt ülő kollégákkal szemben ez a mondat – a trumpizmussal az Egyesült Államok visszatért a normalitás területére. Trumpot említettem, de nyilván itt egy folyamatról van szó: az már a múlté, hogy fel lehetett nézni Amerikára, mint a demokráciának, a szabad világnak az élharcosára. Legalább is ezt az állítást már sokkal kevesebben osztják, mint 1990 körül. Sem a partnerek, sem az ellenfelek között sokan nem így tekintenek rá, hanem mint egy nehezen kiszámítható, azaz sajnálatos módon normális országra.

KISS LÁSZLÓ: Most Csabát szólítanám meg elsőre a következő kérdéssel: vajon meddig tarthat még ez a világpolitikai egypólusúság – és mi jöhet utána?

HORVÁTH CSABA BARNABÁS: Szerintem is ezen a téren, ami kirajzolódni kezd, az inkább valami régi, mintsem valami szokatlanul új. Azaz inkább tűnik visszatérésnek egy többpólusú rendszerhez, ami évszázadokon át a norma is volt: viszonylag nagyszámú egyenrangú pólus – mintsem az, hogy jöjjön egy új hegemon. Néztam a Világbank előrejelzéseit: 2030-ra, a GDP-t tekintve a gazdaságok terén. És azt láttam, hogy van egy olyan rész, amiről sokat beszélnek, és van egy olyan rész, amiről keveset. Mármint amiről sokat beszélnek, az az, hogy Kína a nominális GDP terén is valószínűleg addigra világelső lesz. De amiről keveset beszélnek, hogy ezzel párhuzamosan például India gazdasági növekedése mostanra gyorsabb, mint Kínáé. És India egyelőre külpolitikailag jobban tart Kínától, mint az USA-tól – már csak azért is, mert Kína közelebb van hozzá. Tehát közös határuk van, ami ráadásul úgy néz ki, hogy ez Kína számára előnyös, mert a Tibeti-fennsík kínai kézben van – a Himalája indiai oldalán meg rögtön ott a Gangesz-alföld a legsűrűbb népességgel és egy sík területtel. Azt látjuk, hogy most van egy informális, sőt egy ideje már félig-meddig formális együttműködés – az USA, India és Japán között Kína ellensúlyozására. És noha egymagában nézve az USA-t mint országot, annak csökkenni fog a világ gazdasági és a katonai súlya – viszont elsősorban India gyors gazdasági növekedése miatt ennek a háromnak így együtt, USA, India és Japán, együttes súlyát Kína nem fogja tudni meghaladni a belátható jövőben. Mert amennyire nő majd Kína gazdasága, legalább annyira nő majd Indiáé is. Ráadásul Japán, miután a második világháborút követően évtizedekig gyakorlatilag nem fegyverkezett – most ráállt arra, hogy katonailag is a gazdasági erejének megfelelő pozíciót építsen ki. Ehhez pedig az USA csendben asszisztál, mert Kína ellensúlyozására ez jól jön neki. Vagyis az látható, hogy India és Japán úgy épít – persze nem az USA-hoz vagy Kínához mérhető, de azért regionális szinten jelentős újdonsült saját nagyhatalmi tudatot, hogy ehhez az USA asszisztál nekik. Mert inkább engedi azt, hogy ők ott helyben kiskirályok legyenek, és ezáltal Kínát ellensúlyozzák, minthogy Kína egyedül jöjjön föl, és uralja egész Ázsiát.

Ebből a szempontból tulajdonképpen olyan helyzet állhat elő – szó volt történelmi párhuzamokról, ami kicsit a 18. századi Európára emlékeztet. Akkor Franciaország volt minden mutatóban nézve egymagában a kontinens legerősebb hatalma, de elég sokan tartottak tőle ahhoz, hogy összejártsszanak ellene, hogy a hegemoniáját megakadályozzák – és ezáltal egy egyensúlyi helyzet állt fenn. Érdekes még az a párhuzam is, hogy Franciaországgal mint szárazföldi országgal szemben a kontinentális erőegyensúlyi politika jegyében a fő ellenlábas Nagy-Britannia volt, amely folyamatosan igyekezett egyben tartani Franciaország feltartóztatására koalíciókat, formálisan vagy informálisan. Esetünkben pedig az USA-nak van egy ilyen szigetország-szerepe az óceáni pajzs miatt – megengedheti magának azt, hogy a szárazföldi erőit leépítse, és ilyen szempontból defenzív politikát kövessen, miközben a tengereken fenntartsa a hatalmát. Ahogyan Nagy-Britannia kijátszotta Franciaországgal szemben azokat a másodrangú szárazföldi hatalmakat, amelyek Franciaországtól tartottak, úgy most az USA is kijátszhatja Kínával szemben Japánt, Indiát és más kisebb hatalmakat. Tehát szerintem egy olyan rendszernek látszik jelenleg a kirajzolódása, amely egy kicsit globális mértékben játssza újra a 18. századi Európát, ahol a Lajosok Franciaországának szerepét most Kína tölti be, mint a legerősebb ország – de mégsem tud hegemon lenni, mert a többiek ezt együttesen nem engedik. A vele szemben álló, valószínűleg a következőkben már gyengébbé váló szigetország az USA,

ami a párhuzamban Nagy-Britannia volt – és ez az USA Kínával szemben koordinálja-össze-szervezi a másodrangú kontinentális ellenlábasoknak az ellensúlyozó törekvéseit, itt elsősorban Indiára és Japánra gondolok.

KISS LÁSZLÓ: Csaba itt már érintette azt a soron következő kérdést is, hogy vajon mit hozhat a globalizáció jövőjében az Egyesült Államok – Kína-versengés. Kérdezem továbbá, hogy beleszólhat-e ebbe más hatalom. És egyáltalán: versengésről van-e szó vagy „csak” két különböző civilizáció nagyhatalommá emelkedéséről?

BOD PÉTER ÁKOS: Szabad legyen most hozzászólnom, még Kína taglálása előtt. Először is feltűnt nekem, hogy Horváth Csaba nem említette Oroszországot. Mi megszoktuk egy időben, hogy két nagyhatalom létezik, és ezek mindenkori állapotától lehetetlen elvonatkoztatnunk. Nos, valóban eljött, hogy maradt egyetlen nagyhatalom. Úgy nézett ki három évtizede, hogy tartós lesz ez a helyzet. Gondolok itt a fukuyamai pillanatra, amikor kimondatott a világtörténelem vége. Majd idővel feltűntek azok az illúziók – másoknál pedig félelmek –, hogy Oroszország fel fog emelkedni. A BRICS-országok felemelkedésének gondolata tíz évvel ezelőtt nagyon erősen hathatott a politikusokra, döntéshozókra minálunk is. Szerintem akkor is hiba volt túlértékelni ezt az országcsoportot, amelyben benne van B, mint Brazília, R mint Oroszország (Russia) és a többiek; mindenesetre az R itt említést érdemelne.

Ugyanakkor az adatok, ezek között a világgazdaságban elfoglalt hányad trendmutatói azt sugallják, hogy e csoportnál nem valami világra szóló gazdasági növekedési sikerről van szó, hanem – Kína esetében mindenképpen – inkább egy regenerációs szakasról. Nem csak azért, mert százötven évvel ezelőtt is körülbelül annyi volt Kína világgazdasági súlya, mint amennyi lesz most néhány éven belül, ha ez így megy tovább. Akkor nem létezett még a GDP kategóriája, és nagyon bizonytalan dolog visszavetíteni a mai fogalmakat, de ha a lakosság számának és az egy főre jutó termelésnek a szorzatát veszem, az annak idején húsz-huszonöt százalék volt, és nagyjából most is annyi Kína részesedése a világ outputjából. Magam úgy gondolom, hogy Kínát végső soron a szovjet típusú rezsim 1960 körüli átvétele húzta le, mégpedig azért, hogy a kínaiak nem az ázsiai viszonyaira kifejlesztett vagy az ahhoz alakított centralizációt vették át, hanem kezdetben a bolsevik típusú gazdasági rendszert. Az a fajta állami központosítás nem volt idegen az orosz történelmi múlttól, bár extrém rezsimé Sztálin alatt vált, viszont az ilyen típusú centralizációnak nem voltak meg a gyökerei a kínai múltban. Egy jó ideig tehát a kommunista Kínát ez a szisztéma, és annak a Mao-féle variációja roppant mód lehúzta; majd idővel megszabadultak ettől a tehertől és visszakerültek az egyenesbe. Mostanáig tart (majd meglátjuk hamar, hogy folytatódik-e) a Kína méreteinek dukáló világgazdasági részarány helyreállítása.

Indiáról nehezebb az embernek állást foglalnia, mert meglepően jók, szinte túl jók a gazdasági adatai. És amikor ilyen dinamikus adatokat látunk, akkor elbizonytalanodunk: az adatokat vagy nem jól méri, vagy olyan ciklikus folyamattal van dolgunk, amelynek mai dinamikus szakaszát nem lehet kivetíteni.

Más témára térve: úgy látom, hogy abban a bizonyos technológiai forradalomban, amely szóba került a beszélgetés elején, természetesen sok minden nagyon másként lesz, mint az előző ipari fordulatok idején, ám az emberi természetben, a birodalmak természetében valószínűleg rengeteg azonosság lakik. Ez némileg szkeptikussá tesz azzal kapcsolatban, hogy a mostani technológiai forradalom gyökeresen más lenne, mint a megelőzők. Az inkább releváns kérdés, hogy ebben a technológiai forradalomban Kína, India, Japán, Oroszország,

Nyugat-Európa, Amerika, valamint a többi nem említett szereplő vajon mennyire lesz sikeres. Nekem Oroszország óriási kérdőjel. Az orosz állam bajt okozó képessége az én szememben nagyobb, mint a gazdasági kapacitása, világpolitikai szintű „puha hatalma”.

A kínaiakról még néhány szót. Egy korábbi beszélgetés során⁴ már elmondtam, és nem kaptam azóta sem cáfolatot arra nézve, hogy a technológia-másolás utáni szakaszban az a fajta kínai szisztéma, amelyik minden liberalizálás ellenére sokkal centralizáltabb, mint az európai – nos, az vajon mire jut ebben a bizonyos ipari forradalomban. Mert a mai Kínában az individualizmust nem úgy élik meg, nem úgy tisztelik és fogadják el, mint mi. A saját kínai diákjaimra utalok: az újítást, a kritikai gondolkodást gyakran béklyóba veri náluk a fegyelem, a parancskövetésnek, normakövetésnek az ereje. Ezért valóban nyitott kérdés, hogy a későbbiek során az innovációs versenyben az USA emelkedik-e ki, vagy tényleg folytatódik a kínai felzárkózás, és vajon Európának is jut-e majd kulcsszerep mindebben.

En az európai viszonyokat tekintve a szakmabeliek többségéhez képest optimistább vagyok. Azt gondolom, hogy az európai sokszínűség nagyon komoly érték. A kísérletezést mindenképpen segíti. Még a politikában is érték és potenciális előny a kisállamiság. Nos, ez a nézet ellentétes sok közgazdasági irányzattal, amelyek azt mondják, hogy a töredezettség miatt versenyképtelenség áll elő a régi kontinensen. Szerintem viszont éppen a töredezettség okán lehet újdonságokkal kísérletezni, amely újdonságok utána áterjedhetnek az érintkező kultúrákra.

Ami pedig az USA-t illeti – számomra kezd „normálissá” válni, ahogy azt már az előbb el-sütöttem. Amíg néhány száz évvel ezelőtt zöldmezős vállalkozás volt, lényegében múlt nélkül, mostanra lett múltja, lett útvonal-függősége. Van például rozsdaovezete. Egy ország attól ismer-szik meg normálisnak, hogy nem tud megválni könnyen a saját múltjától. Például Német-országban nehéz volt a Ruhr-vidéki kohóktól, vasművektől megválni. És itt van most az ame-rikai elnök, akire pontosan a rozsdaovezetben, Michiganban, Ohióban szavaztak nagy számban, ott állt át számos idősebb demokrata szavazó ömellé, merthogy a saját múltjával kell küszködni az adott államnak. Amely problémát aztán vagy képes megoldani az elnök, vagy nem. De már ezek a fejlemények azt mutatják, hogy ilyen értelemben az Egyesült Államoknak az a fajta különlegessége, hogy szinte nincs is múltja, és ezért hasít előre az új technológiákban – ez már megszűnt. Az USA kezdett megöregedni, ilyen értelemben pedig modernizálódni, normalizálódni kezdett, mint ország.

HORVÁTH CSABA BARNABÁS: Oroszországot elsősorban azért nem említettem, mert az ő állásfoglalásuk nem egyértelmű a szóban forgó kérdésben. Japán és India ugyanis jobban tart Kínától, mint az USA-tól, Oroszország esetében pedig nem ez a helyzet. Viszont azt én is látom, hogy Oroszország a háttérét tekintve nincs annyira jól eleresztve: százötven millió lakosa van, és ez hamarosan már arra sem lesz elég, hogy az első tízben benne legyen népesség dol-gában a világban. Ez nagyjából Japánnal egy súlycsoport a népességet tekintve. Ha egy kicsit visszatérhetünk még a történelmi analógiához, a 18. századi Európához – Oroszország most körülbelül az akkori Poroszországra emlékeztet. Azt mondanám róla, hogy bár természeti erő-forrásokban gazdag, de ha népességre, gazdaságra, technológiára gondolunk – olyan téren annyira nem jól ellátott. Viszont mégis nagyon militarizált, és ezáltal továbbra is tényezőként

⁴ Kiss László (2018): A zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok. Kerekasztal-beszélgetés. *Esély*, 1: 84.

figyelembe veendő szereplő marad. Tehát ha gazdaságilag valószínűleg el is fog törpülni, nemcsak az USA, hanem Kína, India, Japán mellett is, de közben meg – ismétlem – a militarizáltságának okán valószínűleg továbbra is szerepet fog játszani valamennyire. És ebben például a geopolitikai helyzete is segíthet neki, mert egy olyan földrajzi helyen van, ahol nagyon könnyen egyensúlyozgathat. Ha a Kína felől érkező fenyegetést érzi a szokásosnál egy fokkal nagyobbak, akkor tehet egy lépést az USA irányába, és enyhítheti vele a kapcsolatokat. Ha pedig az USA irányából érzékel nagyobb nyomást, akkor ugyanezt megteheti ellenkező irányba. Tehát így lavírozni is tud.

Kínára visszatérve: azzal egyetértek, hogy náluk egy felemelkedő, tehát egy regenerációs fejlődésről van szó. Persze ez a végeredményen nem változtat, azaz ha ennek következtében lesz világelső. A technológiai fejlődés szerintem azért nem annyira probléma nekik a jövőben sem, mert ha megnézzük azokat a kínai kultúrájú, kínai etnikumú vagy etnikai többségű államocskákat, ahol nem volt ez a maoista kulturális forradalom – Tajvanra, Szingapúrra, Hongkongra, Makaóra gondolok, ezeknél azt látjuk, hogy náluk nincs probléma a technológiai innovációval. Vagy akár még Dél-Koreát is ide sorolhatjuk. Az ugyan etnikailag nem kínai, de kulturálisan nagyon közel áll Kínához. Nekem sem szakterületem a technológiai oldal, de az ezzel foglalkozó ismerőseimtől azt hallottam, hogy a kínaiak most már az 5G és hasonló dolgokban nagyon az élvonalban vannak. Tehát úgy tűnik, hogy ezzel nem lesz gond. Inkább az vethető fel, hogy ugyan ez a centralizáltság a jövőben valószínűleg kulturális okokból mindig is nagyobb lesz, mint a nyugati társadalmaknál, de nem mindegy, hogy mennyivel. 1992-től 2012-ig volt húsz év, ami folyamatos nyitást jelentett a társadalmi berendezkedés tekintetében is. Most viszont van egy visszarendeződő, visszaszigorodó tendencia. De az nem világos, hogy a jövőben a két irány közül melyik marad meg. Hogy ez a visszarendeződés, ami most van, ez vajon tartós lesz-e – vagy ez csak egy átmeneti dolog, és utána folytatódik egy olyan lazítás, mint ami előtte húsz-huszonöt évig volt.

Szó esett még Indiáról is. Az indiai értékek sokáig nekem is egy kicsit gyanúsak voltak, valóban meglepőnek tűnhetnek. De megkapargatva a felszínt, a finomhangoltabb adatokat nézve, mint nemcsak az egy főre jutó GDP, hanem a humán fejlettségi index, még eggyel tovább lépve a társadalmi egyenlőtlenséggel kiigazított humán fejlettségi index, az iskolázottsági adatok, a termékenységi ráta – az ilyen adatokat nézve mindegyik alátámasztja azt, hogy valós ez a dolog. Én magam is jártam Indiában, tehát ott helyben tapasztalva is úgy tűnik, hogy nagyon is valós a fejlődés. Egyébként nehéz tisztábban látni, mint Kína esetében. India esetében egy olyan hosszabb időszak volt az elmúlt pár évszázadban, amikor külső tényezők is határozottan ellene hatottak annak, hogy a hindu kultúra kihozza magából a maximumot. Még a brit gyarmatosítás előtt például a mogul birodalom külső gyökerű valaminek indult, tehát egy közép-ázsiai muzulmán dinasztia alapította. Aztán ott voltak a konfliktusok a hinduk és a muzulmánok között. Kezdetben jól működött a mogul birodalom, ám a 18. század elején felekezeti szempontból bekeményítettek és ettől szétesett a birodalom. Majd jöttek az angolok. A kettő között volt egy rövid konszolidáció a marathák idején, de ez talán száz évet sem tett ki. Tehát sokszor kaotikus politikai, háborús viszonyok voltak. Mármint annyira régre kellene visszamenni már a brit gyarmatosítás előtti időkhöz, hogy nehéz megtalálni azt a pontot, amihez egyáltalán viszonyítani tudunk, mint a hindu kultúra fénykorához. Mert ugye a tulajdonképpeni végső kérdés az az, hogy egy magából maximumot kihozó indiai kultúra ma hol tud állni világgazdaságilag.

INOTAI ANDRÁS: Én szeretnék visszatérni egy témára, mert amikről itt most szó volt, minden bizonnyal külön-külön kellene órákat beszélnünk, legyen szó az USA-ról, az Európai Unióról, Oroszországról vagy Kínáról. Ebből kiindulva én nagyon óvatosan bánnék a makrogazdasági adatokkal. A statisztikailag kimutatható gazdasági teljesítmények mögött jelenleg rendkívül különböző szervezetek vannak, rendkívül különböző rövid- és hosszabb távú, fenntartható vagy fenntarthatatlan versenyképességi háttérrel. A fejlődés nem statikus, hanem dinamikus folyamat. Kérdés: mi az a dinamika, ami érvényesülni fog? Fenntartható-e az adott struktúra és növekedés? És ha nem tartható fenn, akkor hogyan, milyen költségekkel lehet kezelni?

A következő kor meghatározó tényezője a tudás. Ezt mindenki hangsúlyozza. De vajon milyen tudásról van szó? A tudásnak számos fajtája van, és adott tudás igen sokféleképpen használható fel, ahogyan például a nukleáris energia is. Láttunk a történelemben példákat arra, hogy a tudást és a hatalmat ki használta fel építő céllal és ki destruktív céllal. Tehát önmagában véve a lexikális tudás túl sokat nem jelent. Ami viszont a jövő szempontjából meghatározó, az a társadalom tudata. Vajon ez mennyire tart lépést a globális folyamatokkal és követelményekkel, és mennyire építi az innovatív társadalmat? Az innováció ugyanis nem technológiai és még csak nem is gazdasági – hanem mélyen társadalmi kérdés. Kialakulhatnak-e innovatív társadalmak az egyes országokban, és ha igen, akkor azokat milyen eszközökkel érik el, továbbá milyen következményei lesznek? Egyébként a felgyorsult gazdasági növekedés és egy tudás alapú társadalom kialakulása azt jelenti, hogy egyre kevésbé homogén egy adott ország. Tehát olyan belső feszültségek lépnek fel – lásd Amerika, lásd Kína, vagy részben más szempontból India –, amelyeket különböző módszerekkel és eszközökkel kezelni kell, miközben a világ egyes térségeinek kölcsönös függése egyre erősödik. De vajon lehet-e ezeket kezelni? Vagy olyan mértékű belső polarizáció lép fel, hogy a korábban kialakított gazdasági, társadalmi és esetenként katonai erő is pillanatokon belül szétporlad. Mindehhez jön még a demográfia, ami alapvetően befolyásolja a jövőt. Nagy viták vannak arról, hogy szükség van-e egyáltalán új munkaerőre vagy – extrém esetben – akár a munkaerő nyolcvan százalékát kiváltja a digitalizáció. És akkor szembesülünk egy korábban sosem tapasztalt kihívással: mit kezdünk a munka (vagy a munánélküliség) „szép új világával”? Még egy dologra szeretnék visszatérni, ez a többpólusúság. Ha többpólusú világról van szó, akkor többféleképpen nézhetem a pólusokat. Nézhetek gazdasági pólusokat, de katonai, geopolitikai, versenyképességi, technológiai, jóléti vagy egyéb szempontokat is. Kína kétségtelenül egy többpólusú világban érdekelt. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a kínai politika hivatalosan soha nem használta azt a szót, hogy multilaterizmus. Belépett a multilaterális szervezetekbe, mert ez volt az érdeke, mert több előnye volt ennek, mint hátránya a számára. Kína a multilaterizmust kénytelen volt elfogadni, de ez nem azt jelenti, hogy ezzel egyetért. Kína egy multipoláris világot szeretne. Nagy kérdés, hogy az Egyesült Államok és Kína mellett melyek azok a pólusok, amelyek ki tudnak majd emelkedni. Ebben az összefüggésben fogalmazható meg az európai integráció egyik legnagyobb kihívása. Gazdasági, geopolitikai, történelmi, fejlettségi szempontból Európa lenne a természetes harmadik pólus. Nem kétséges, hogy a kínai stratégia ebben érdekelt, de ezt a helyzetet nem a kínaiaknak kell megteremteniük (egyébként kívülről nem is tudnák). Ez Európa történelmi feladata kell (vagy kellene), hogy legyen.

És itt még valamiről szólnék: ez a történelmi hagyomány fontossága a jövőorientált szemléletmód alakításában. Az Egyesült Államoknál ez kétszázötven év, Európánál mondjuk kétezer év, Kínánál pedig ötezer év. Nagyon sokatmondó volt, azt hiszem, 1993-ban, amikor Kohl

kancellár a német újraegyesítés után először ellátogatott Kínába és Teng Hsziao-pinggel tárgyalt. Az esetet személyesen tudom, mert Horst Teltschik volt Kohl tanácsadója, és nekem személyesen mesélte el a történetet. Kohl kancellár megkérdezte Tenget, hogy mit tart a német újraegyesítésről. Hogy ez vajon történelmi esemény-e? – Teng azt mondta, hogy ez abszolút történelmi dolog. Aztán – némi szünet után – így folytatta: nekünk van egy ötezer éves történelmünk és ilyen távlatban próbálunk gondolkodni és a történelmi eseményeket értelmezni. Most tartunk ott, hogy talán már megfelelően tudjuk értékelni az 1789-es francia forradalmat.

FRANK TIBOR: Ahhoz a ponthoz szeretnék egy-két megjegyzést tenni, amelyik az amerikai múlt-tudatra vonatkozott. Érdekes kérdés, hogy mennyiben fontos egy ország szempontjából, hogy ismeri-e, előveszi-e a saját múltját vagy pedig nem. Én azt gondolom, hogy az amerikaiak ma valóban előveszik a múltjukat, s nem feltétlenül csak a legjobb értelemben. Ilyennek tartom azt, amit én úgy szoktam nevezni: a befejezetlen polgárháború. Amikor például a fehér rendőrök gondolkodás nélkül lőnek fekete fiatalokra, ha azok valamiféle rendtelenséget mutatnak fel az utcán. Az elmúlt tíz-tizenöt-húsz évben egy olyan fajta fehér-fekete ellentét bontakozott ki, amelyikről korábban jó ideig alig volt szó. Az más kérdés, hogy a probléma eddig is létezett, de nem volt ilyen fenyegetően a közbeszéd része. Egy másik dolog, ami most szintén újra előjött – és ez nemcsak Trump elnök ötlete, de ő közvetíti azt a vágyat, hogy legyen egy fal az Egyesült Államok déli határán. A fal a 2016-os elnökválasztásnak volt egyik nagy ígérete, de ígéret maradt a mai napig is. Mert szerintem egy ekkora fal normális tempóban nem tud megépülni a megcélzott időkeretben. A falnak körülbelül 3500 kilométer lenne a hossza, ha megépülne, és kilenc méter magasra tervezik. Ez akkora betonmennyeiség, amely meghaladná a Hoover-gát, e nagy teljesítményű vízierőmű építéséhez felhasznált betonmennyeiséget – amely erőművet Arizona és Nevada állam határán, a Colorado folyón, a New Deal egyik nagy vívmányaként építettek meg annak idején. Tehát itt van az a nagy vágyakozás, hogy ne jöjjön be az országba több ember – „mi már benn vagyunk, de ti már ne gyertek be”. Ez naivitás, mert hiszen benn vannak ők is, tizenegy millióra teszik az illegális bevándorlók számát. Hogy hogyan lehet megszámolni az illegális bevándorlókat, az egy másik kérdés – nincsenek papírjaik és így nincsenek statisztikai kimutatások sem róluk. De mindenesetre van egy ilyen illúzió, hogy az Egyesült Államok lakosságát a bevándorlók fenyegetik, mert elveszik tőlük a munkahelyeket, bajt okoznak a társadalomban. Azaz itt is van visszautalás arra az időre, amikor az ún. nagy bevándorlás történt, az 1880-as évektől az első világháborúig. És ezzel rokonságban emlegetik ezt a mostani nagy bevándorlási hullámot. Harmadiknak megemlíteném azt, hogy mintha az Egyesült Államok keresné a nagy vetélytársat, ahogyan az megvolt a Szovjetunió formájában a második világháború végétől kezdve egészen a Szovjetunió bukásáig. Mintha szinte heccelné Kínát, most éppen Iránt, olykor valamelyik latin-amerikai országot, például Mexikót – szóval mintha keresné a bajt. Mert a történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a bajjal nagyon sokra lehet menni a belpolitikában, választásokkor, a társadalomépítésben.

A baj tehát már-már jó dolog az amerikai fejlődés szempontjából. És én ebben is múltkeresést látok. Néhány példát említettem csak, hogy alátámasszam azt a hipotézist, miszerint az Egyesült Államok bizonyos értelemben felnőtt, normális ország lett. Mert van egy új tudata, ami korábban valóban sokkal kevésbé volt meg – és ami volt, az inkább az angolokkal való vetélkedés volt a 18. század végéig, nem egy modern nemzettudat. A bajok az Egyesült Államoknak sokszor jót hoztak, a világháborúk és a hidegháború során is. Tehát paradox módon

ebben látok egy nagyon erős múltkeresést, a múltnak mintegy a szomjúhozását, amely egy érdekes fejlődési stádium, stáció az amerikai történelemben.

BUJALOS ISTVÁN: Én is az Egyesült Államokhoz szeretnék visszatérni, és azokhoz a kérdésekhez, amiket felvetett Frank Tibor professzor úr. Az Egyesült Államokban én is megfigyeltem azt, hogy nőtt az érdeklődés a saját múltjuk iránt. Mert 250 év elég hosszú idő. Az amerikai barátainknak szoktam mondani, hogy Magyarországnak ugyan ezeréves múltja van, de olyan régi épületeket, mint amilyeneket az USA-ban látok, olyanokat odahaza, Debrecenben nem igen talállok. Mert két-háromszáz éves épület Debrecenben igen kevés maradt fenn. És megfigyeltem, hogy a hétköznapi emberek, de szakmabeli értelmiségiek is elkezdik értelmezni az Egyesült Államok múltját. A filozófiában ez például abban érhető tetten, hogy az 1990-es évek óta nagyon megerősödött a filozófiatörténet oktatása. Sokkal inkább erre helyeződik a hangsúly, mint mondjuk húsz vagy negyven évvel korábban. És az Egyesült Államok a maga múltjával úgy néz szembe, a filozófia úgy tekint a '80-as és '90-es évek Egyesült Államokjára, mint ahol még az individualizmus uralkodik. „Ahol az emberi jogok uralkodnak” – hogy a ma legnépszerűbb amerikai filozófust, M. Sandelt idézzem, s aki szerint Rawlsnak az álma vagy elmélete valósult meg az Egyesült Államokban: az USA procedurális köztársaság lett. Tehát az eljárás a meghatározó, és nem közösségi vagy társadalmi célok. Sandel az Egyesült Államok történetére visszatekintve azt mondja: az igaz, hogy az Egyesült Államokban, amiképp Rawls számára is, a szabadság az alapvető, első számú érték, de az eredeti szabadság a 18. század végén másfajta szabadság volt, mint amiről Rawls beszél. Az a szabadság nem az emberi jogokra alapozódik. A 18. században tulajdonképpen az önkormányzatoknak, a lokális közösségeknek a szabadsága helyeződött szembe a föderális állammal. Ez önrendelkezésként értett szabadság volt, ami egészen jól működött és összeegyeztethető volt – mondja Sandel – az önszabályozó piacgazdasággal is, mígnem aztán a piacgazdaság a 19. század végén és a 20. század elején kitermelte a nagy cégeket: a monopóliumokat, a trösztöket stb., amivel a lokális gazdaságok nemzetgazdasággá egyesültek. És erre mintegy válaszul a 20. század első felében a politika is elkezdett nemzetpolitikát kialakítani. Sandel a két Rooseveltre hivatkozik. Immár nem arról volt szó, hogy az átfogó nemzeti gazdasággal szemben ott vannak a lokális politikák, mert a politika is felkerült a nemzeti szintre, és a nemzetpolitika közös célokat fogalmazott meg. Tehát amiről Frank Tibor beszélt, az Sandel szerint is igaz, mert Rawls hatására ezek a célok, ezek az értékek a 20. század végére nagymértékben eltűntek, és a procedura az elsődleges. Oda kellene visszamenni, mondja Sandel, hogy ismét értékeket fogalmazzunk meg az Egyesült Államok számára, és az ezekből fakadó célokat próbáljuk meg követni. – De ez csak úgy történhet meg, ha a történelmüket másként látják, és ebből a történelemből természetesen más jövőkép fogalmazódik meg.

A másik dolog, amiről szintén beszélt Frank Tibor, az a migráció. Én egy ideig kint éltem és tanítottam New York város egyetemén. Brooklynban laktam, és a brooklyni tanácstól bedobtak egy anyagot a levelesládamba, amiben benne volt az, hogy milyen is Brooklyn 2,6 milliós lakosságának az összetétele. Egészen meglepő volt a számomra, hogy ott le lehetett írni egy propagandaanyagban, hogy a lakosság közel harminc százaléka fehér, tizenhét százaléka fekete, tizenöt százaléka ázsiai és közel negyven százaléka spanyol ajkú (Hispanic). A sok idegen ellenére én azt tapasztaltam, hogy most sincs New Yorkban idegenellenesség. Az igaz, hogy most nem az olaszokat, a lengyeleket, a magyarokat vagy a németeket kell befogadni – hanem a mexikóiakat. De én nem éreztem semmi olyasmit, hogy ne működne továbbra is New

Yorkban, illetve az egész Egyesült Államokban az olvasztótégely. Mert Donald Trump egyik fő választási ígérete a deli országhatáron a fal megépítése volt, mégis szinte csak olyan helyeken szerezte meg a szavazatok többségét, ahol mexikóit vagy egyáltalán idegent nem is láttak. Hiszen Közép-Nyugaton nem a nagyvárosok és főleg nem New York lakosai szavaztak Trumpra. A Brexit esetében Angliában is az történt, hogy azok szavaztak az idegenek ellen vagy a befogadás ellen, akik nem is láttak olyan embereket. Én Amerikában is ezt tapasztaltam.

INOTAI ANDRÁS: A nemzetállamokról majd beszélünk külön, hogy egyáltalán milyen formában él meg vagy esetleg él túl a 21. századot. De egyre nagyobb a feszültség országokon belül a városi (metropolitan) és a vidéki (rural) térségek között. Ez mindenhol egyre nagyobb kihívás. Bécs más, mint Ausztria, München más, mint Bajorország, Budapest más, mint Magyarország, New York és néhány további amerikai világváros más mint az USA vidéki térségei, Sao Paulo más, mint Brazília, Mexikóváros más, mint Mexikó. Itt egy olyan vonzó- és feszítőerő jelenik meg egyszerre, ami egyre nehezebben kezelhető a klasszikus „nemzetállami” keretekben. Egyrészt egyre nagyobb a nyitott, globális keretekbe ágyazott térségek vonzereje, ami az egyes országokon belüli migrációban is kifejezésre jut. Másrészt létezik egy nemcsak gazdaságilag, de társadalmilag és nem utolsósorban tudatilag is leszakadó, provincializálódó térség. Ez a növekvő szakadék messze nem egyszerűsíthető le a gazdasági különbségekre. Nyitott kérdés, hogyan lehet ezt a feszültséget a jelenlegi „nemzetállami” keretek között kezelni? Egyáltalán nem zárható ki, hogy a jövőben felbomlanak „nemzetállamok”, mert azt fogják mondani az emberek, hogy miért fizessem én a saját adómból azokat, akik éppen az én tevékenységemet akarják aláásni. Csináljunk egy Bécs-köztársaságot vagy egy Budapest-köztársaságot. Hasonlót nemrég végigélhettünk a Brexit kapcsán, ahol az elmaradott angol vidék(i társadalom) szavazott a Brexitre, szemben a londoni kozmopolita világgal, amelynek nagy része el sem ment szavazni, mert elképzelni sem tudta, hogy a Brexit ötlete többséget kaphat.

FRANK TIBOR: Ez jó ideje így van. Bécs például mindig szociáldemokratának számított a sokkal konzervatívabb és jobboldalibb osztrák vidékkel szemben. Budapest egy sokkal baloldaliabb, sokkal liberálisabb (most mindenféle szót használnak, ami nem feltétlenül helytálló), de kétségkívül szociálisan sokkal fogékonyabb társadalmi közeg, amely másutt lakik, mint a magyar vidék népe. Általában a megoldást szerintem a tömegkommunikáció, a komputer, a közösségi média nagyarányú elterjedése hozhatja majd. Mert ezek egy bizonyos homogenizálási folyamaton bocsátják át az országokat. Tehát az a nagy különbség, hogy Budapestre csak vonattal lehetett fölutazni, és akkor itt más hatások érték az embereket, színházak, mozik voltak – a mai tömegkommunikációs lehetőségek mellett ez a különbség valószínűleg nagymértékben csökkenni fog, ha éppen nem tűnik el mondjuk ötven év alatt. Tehát azt gondolom, hogy egy-két generáció rámegy még erre, de nem feltétlenül örökre marad ez így. Mert előbb-utóbb Debrecenben, Pécsen vagy Szegeden is olyan viszonyoknak kell kialakulniuk, mint amelyek ma Budapestet jellemzik. Legalábbis én örülnék, ha ez így lenne.

KISS LÁSZLÓ: Frank Tibor professzor úr említette az előzőekben azt, hogy Amerika néha mintha keresné a bajt. Ehhez szeretnék csatlakozni a következő felvetendővel. Ha jól emlékszem, 1965-ben csinált egy amerikai újságíró riportot Mao Ce-tunggal, aki többek között azt mondta neki: saját határainkon kívül háborút viselni bűn.⁵ Mármint ha ez nemcsak egy szó-

⁵ Mao Ce-tung Edgar Snow interjúja megjelent: Silvester Christopher (szerk.) (1994): Szellemidézés – Nagy interjúk könyv 1859-től napjainkig. Budapest: Biográf Kiadó: 325.

lam volt, hanem ténylegesen a kínai politika, külpolitika része is, és ma is az, talán holnap is az lesz, akkor ha egyszer majd esetleg Kína lesz a legerősebb pólus – ez vajon mit fog jelenteni a világ számára. Tekintettel arra, hogy Amerika igen sok helyen ott van katonailag – és szeret beavatkozni mindenhol, ahol csak jónak látja.

HORVÁTH CSABA BARNABÁS: Erre többféleképpen lehet reagálni. Egyrészt az az egyik dolog, amit egy nagyhatalom mond – az pedig egy másik dolog, hogy mit tesz. Tehát ha az USA-t nézzük, ők csakis mindig demokráciát exportáltak, és más okból sosem háborúztak – legalábbis ha azt valljuk, amit ők mondanak magukról. Másrészt pedig a határainkon kívül háborút viselni – karikírozva fel lehetne tenni a kérdést, hogy mi számít határon kívülinek, mi számít háborút viselésnek és mi számít bűnnek. Mert például van Kínának ez a mag-érdekeknek („core interests”) nevezett fogalmi kategória. A szárazföldi kínai törzsterületen kívül most már beleszámítják a területükbe a dél-kínai tengeri szigeteket is – magterületnek veszik, amit saját területként kezelnek. Tajvanra is így tekintenek. Aztán eleve vannak határviták például Indiával. Arra pedig nem mondják azt, hogy határaikon kívül, hanem azt mondják, hogy ez a mi területünk, csak határvita van róla.

Ha a múltba visszanezünk, akkor ott tényleg láthatunk olyanokat, hogy a mai Kínának az északi és a nyugati területei közvetlen ellenőrzés alá legutóbb a Csing-dinasztia idején kerültek, és ez katonai hódítás volt. Csak erről azért nem beszélnek így ma, mert ezeket már kínai területnek tekintik. Az ujgur területek, valamint Tibet és Mongólia is ide sorolhatók. A Ming-dinasztia idején pedig voltak ezek a nagy tengeri expedíciók, amikről mondják is, hogyha ez folytatódott volna, akkor ugyanolyan gyarmatosító hatalommá nőhettek volna ki, mint az európai hatalmak – de ez nem folytatódott.

A lényeg az, hogy akkor is beavatkoztak katonailag is. Srí Lankán, ami nincs is annyira a szomszédban, és Indonézia területén is beavatkoztak katonailag. Akkor ott volt egy nagy háborújuk a Ming-dinasztia idején Vietnámban. Úgyhogy azért a maguk közvetlen közelében voltak háborúik. Aztán most még bejön a képbe a képesség kérdése is. Tehát eddig úgy képviselte ezt a felfogást (hogy a határokon kívül háborúzni bűn) Kína, hogy nem is voltak meg azok a képességei, hogy a világ túlfelén valahol beavatkozzon. Az kérdés, hogy akkor is ragaszkodni fog-e ehhez a vonalvezetéshez, amikor már meglesznek ezek a képességei.

INOTAI ANDRÁS: A modern hadviselés nyilvánvalóan nem katonai kérdés. Az egészen más eszközökkel folyik már ma is. Sokan azt mondják, hogy a harmadik világháború már megkezdődött, csak az eddigiektől eltérő eszközökkel folyik. A másik dolog az, hogy Kína tulajdonképpen már hosszabb ideje gazdasági eszközökkel növeli befolyását, ami messze nem korlátozódik Európára. Az „Egy övezet – egy út”-nak nevezett eurázsiai projektnek van egy nagyon jelentős tengeri útja, meg egy ázsiai szárazföldi útja is. Ennek keretében akár jelentős hiteleket is adnak, aztán ha a hitelt az adott ország nem tudja visszafizetni, akkor közli Kína, hogy semmi probléma, nem kell visszafizetni, ellenben akkor ott máttól kínai tulajdonról van szó. Erre konkrét példák vannak, lásd Pakisztán, Srí Lanka, Szomália vagy éppen Montenegro.

FRANK TIBOR: A szétválás az utolsó két-három évtizedben nagyon megerősödő jelenség lett. Gondolok itt Csehszlovákia, Jugoszlávia, a Szovjetunió felbomlására. Most a Brexit nyomán az Egyesült Királyság szétválása várható – nemcsak az Európától való elválás, hanem minden valószínűség szerint Skócia és Írország is elválik Angliától – bár ez még egyelőre a fantázia dolga. És ez a folyamat nem fog megállni. Ott van Olaszország esete, ahol az Észak és a Dél feszül egymásnak és szétválással fenyeget, különösen a Lega Nord erőszakos kezdeményezése

révén. Ott van persze a katalán kérdés is, amelyik sok tekintetben nagyon emlékeztet Írország esetére. Bizonyos értelemben mintha megerősödött volna a Kelet- és Nyugat-Németország közötti különbség az AfD megjelenésével és a keletnémet szélsőjobboldalnak esetleges hatalomra kerülésével. És valószínűleg lehetne még folytatni ezt a sort, ott van például az Ukrajna és Oroszország közötti veszekedés, és ennek várható következményei. Ott van a macedón kérdésnek a felemás elintézése. Koszovó szintén kivált Szerbiából. Sok ilyen jelenség azt mutatja, hogy az egységesedő 19. század egy széteső vagy legalábbis szétfelé tartó 20–21. század irányában változik meg. Én ezt látni vélem más kontinenseken is, ahol persze kevésbé vagyok ismerős, de azért vannak ezekről is ismereteim, és látom, hogy ott is a szétmenésről van szó. Voltam Dél-Koreában és az ottani nagyon kevés tapasztalatnak a nyomán azt mondhatom, hogy ez nem egy kínai párhuzam lenne – én ezt inkább amerikai párhuzamnak láttam. Amit Dél-Koreában tapasztaltam, az tiszta Amerika volt mindenestül. Tehát van egy amerikanizálódás is Ázsiában. Ez nem utolsósorban katonai kérdés is.

Az amerikai katonaság százötven országban van jelen. Ez nem azt jelenti, hogy hatalmas hadseregek lennének azokban az országokban. Például Magyarországon is van egy kis kontingens, ugyanígy a balti országokban és számos más helyen is van amerikai katonai jelenlét. Az Egyesült Államok bizonyos túlhatalmat képvisel világszerte, és ez visszavisz bennünket a globalizálás kérdéséhez, amely nem csak azt jelenti, hogy szinte mindenhol angolul tanulnak és beszélnek. Egy milliárdra teszik azt a számot, ahány embernél valamilyen értelemben angolul beszélőkről lehet szó, persze nem feltétlenül anyanyelvi beszélőkről. De ez ugyanígy van a katonai jelenléttel és egy sereg más jelenséggel. Ideértem például a komputer esetét – a Szilikon-völgynek a hatása mindenhol a közbeszéd, az egymással való érintkezés technikai nyelve. Ez is amerikai találmány, és nagymértékben befolyásolja a világ sorsát. Az amerikai elnök Twitter üzenetekkel kormányozza ezt a hatalmas, kontinensnyi országot – szinte elképzelhetetlen lett volna ez még akár nyolc vagy tizenkét évvel ezelőtt is.

BOD PÉTER ÁKOS: Egy-két kommentárt fűznék az elmondottakhoz. Én is arra gondoltam, hogy az a gazdasági behatolás például Afrikában, amit Kína folytat, meghaladja a szokásos kereskedelmi gyakorlatot. Hogy ez most gazdasági expanzió vagy hódítás – ezt nem merném klasszifikálni. De mindenesetre elég veszedelmes méreteket tud elérni az a fajta gazdasági erőfölhasználás, amit formailag piacgazdasági módon, de tartalmilag az államrezon alapján hajtának végre állami és félállami kínai cégek. Sajátos előnyt ad jelenleg a kínai rezsimnek, hogy használja a globalizációnak a pénzügyi technikáit – a szabadpiac szót nem merem mondani, mert az nyilvánvalóan ideológiai fogalom –, tehát használja a piacgazdasági formákat, miközben azt gondoljuk, hogy a modern piacgazdaságnak erős politikai meghatározottsága van, amelybe beletartozik a tulajdonjognak, vállalkozói szabadságnak, gazdasági ésszerűségnek az uralma. Az egypárti Kína viszont különös képződmény a világkapitalizmus rendjében. Ezért is gondolják sokan, hogy amit gazdasági fejlesztés címen folytat a világban, talán nem nevezhető háborúnak, de nem áll messze attól tulajdonképpen. Ezen túlmenően a hírek szerint a dél-kínai tengeren haditengerészeti erőit fejleszti, és ott olyan irányt vett a fegyverkezése, ami klaszikus konfliktuspályákra viszi Kínát az Egyesült Államokkal szemben.

A kiinduló és provokáló kérdésre, nevezetesen: mit szólunk ahhoz, hogy Amerika már megint mit csinál: ebben kissé bizonytalan vagyok. Az ugyanis kétségtelen, hogy az összes gazdasági és nem gazdasági mutató között a katonai erő az, amelyben az élen áll az Egyesült Államok, a kereskedelmi és gazdasági pozíciói viszont nem lenyűgözőek. Az alaphelyzet tehát

az, hogy egy hatalmas kalapáccsal bír az amerikai államvezetés (mármint katonai téren), és így hajlamos mindenhol szöget látni, amire rá kell ütni. Persze ha a többi szereplő is hozzájárul katonai erőben – Oroszországot nehéz megítélni, Kínának nyilván növekszik az ereje, és feltételezzük, hogy több nagy ország, mint például India, szintén katonai ambíciót táplál – nos, akkor lehet, hogy Amerika egy idő múlva visszafogja ezt a fajta aktivitását. Megeshet, hogy Amerikát majd egy későbbi beszélgetésben a bezárkózása miatt fogjuk kritizálni. Bizonytalanok vagyunk ezeknek a dolgoknak a kimondásában a mai pillanatban, mert van egy olyan amerikai elnök, aki mintha nem nagyon kommunikálna a külügyminisztériumi apparátussal, és aki a katonai vezetéssel furcsa viszonyban áll; ezért én nem merném kivetíteni a trumpi időszakot az egész korszakra.

De azt gondolom, hogy az USA-nak van egy nagy problémája. Nevezetesen hogy ha bezárkózna, akkor veszélybe kerülne a mai pénzügyi dominancia, amelyik a dollár kulcshalvata-jellege folytán nagy előnyt nyújt Amerikának. Persze nem elvont módon Amerikának, hanem a pénzügyi köröknek, elsősorban a keleti parti pénzelitnek. Ez a vonatkozás alkalmat ad arra, hogy ismét szóba hozzuk: az Egyesült Államok is olyan ország, amelyen belül nagyon eltérnek az érdekek. A keleti parti pénztőkének, másrészt pedig a belső országrészeknek egymástól egészen eltérőek az érdekeik. Régóta így van ez, és az érdekeltérések nyilván nem feszítik szét az országot, de kiszámíthatatlanná teszik a politikai működését. Elvont szinten, a gazdasági logika alapján kedvező az Egyesült Államoknak a tőkemozgások szabadsága, a liberalizált világgazdaság. Tudható, hogy rengeteg állam köti a pénzét az amerikai dollárhoz, számos gazdaságban dollárral fizetnek, a kisebb államok sora követi az amerikai árfolyampolitikát. Az Egyesült Államok más részein viszont a gazdasági nyitottságot veszélynek érzik, ezeknek az érzéseknek ad hangot a trumpi politikai vezetés; innen az Egyesült Államok régóta érezhető, és most már igen zavaró bizonytalan, kettős viszonyulása a globalizációhoz.

A másik hozzáfűznivalóm: a veszélyekről eddig túl keveset beszéltünk. A veszélyek egyre nyilvánvalóbban globálisak. Ebben a helyzetben nyer különös színt a kisnemzeti tendencia, amit valóban érzékelni lehet: soha nem volt még ennyi nemzetállam. Kétszáz államot tartanak számon, holott százötven évvel ezelőtt száz alatt volt a számuk. Az első világháború előtti adatok szerint volt nyolcvannyolc független ország, most meg van kétszázöt, és ez a szám még nőhet. Ahány tagja van a FIFA-nak, a Nemzetközi Labdarúgó-szövetségnek, lényegében annyi államot tudok elképzelni.

Ez azt az ellentmondást veti föl, hogy vannak az önvédelemhez elégtelen méretű kisnemzeti entitások – és léteznek olyan veszélyek, amelyek pedig globális természetűek. Ez a kettősség csak úgy létezhet egyszerre, ha a kisnemzeti entitások valamilyen formában összeállnak. Ezért én nem temetném az uniókat, az integrációkat, sőt azt is gondolhatjuk, hogy azoknak a korszaka kell, hogy valahogy eljőjön. Vagy pedig ezek a kisnemzetek beállnak valamelyik nagyhatalom mögé, annak az árnyékába. Ezt a kettősséget sok bizonytalanság övezi; kíváncsian várom, hogy beszélgetőtársaim hogyan látják a jövőt. Mert ezek a kisnemzetek, amelyek politikai vezetése hajlamos nagy hangon kinyilvánítani, hogy a társadalmat foglalkoztató ügyeket maguk oldják meg, a nagy kihívásokkal, mint a klímaprobléma, a migráció, a technológiai veszélyek és a bűnözés, amely mind nemzetközi karakterű, egyedül nyilván nem képesek megbirkózni. A kisnemzeti, helyi vezetők legfeljebb ezeknek a problémáknak a közvetítésére képesek, de megoldani csak akkor tudják a feladatokat, ha másokkal össze tudnak állni. És én egyelőre nem látom annak mozgásformáját, hogy hogyan és miként fog ez kialakulni a világban.

BUJALOS ISTVÁN: Szeretnék hozzászólni ahhoz, amit most mondtál, Bod Péter Ákos professzor úr. Húsz éve egy skót filozófiaprofesszor tartott nálunk Debrecenben előadást, és ő mondta azt, hogy szerinte Európa és az Egyesült Államok közötti alapvető különbség az, hogy „Európában a modernitás ingája a nacionalizmus és az internacionalizmus között leng, míg az Egyesült Államokban az individualizmus és a kollektívizmus között.” Most olyan időszakban élünk, amikor Európában biztosan, de a világ más részein is a nacionalizmus felé leng ki a modernitás ingája, az utóbbi évtizedekben számos kisnemzet létrejötté figyelhető meg. Az Egyesült Államokban viszont nem különféle nációk és népek jelentik a modernitás egyik pólusát. A közösség, illetve az egyén előtérbe helyezése – ezek között mozog az Egyesült Államokban a modernitás ingája. Mármost Trump – a megítélesem szerint – azt próbálta megmutatni, hogy az Egyesült Államok olyan közösség, amelynek többé-kevésbé be kellene zárkóznia, el kellene szigetelődnie. Igaz, hogy amerikai hagyomány a bezárkózás is. Most mintha a bezárkózás időszaka jött volna el, de úgy gondolom, hogy lesz ez még másként is – az inga vissza fog még lendülni a másik irányba az Egyesült Államokban. És azzal is egyetértetek, hogy a kisnemzetek is belátják majd azt, hogy nem olyan nagy baj, hogyha uniókat hoznak létre – és próbálják közösen a maguk nemzeti voltát megőrizni.

FRANK TIBOR: Annyit szeretnék hozzátenni, hogy az Egyesült Államokban nem Trump szülte az ország jelenlegi társadalmi problémáit, hanem a társadalmi problémák szülték Trumpot. Azaz Babits Mihállyal szólva: „Nem az énekes szüli a dalt: a dal szüli énekesét”. És ez természetesen így van máshol is, Amerikában viszont különösen erősen így van. Látszik az, hogy Trump meglovagol egy olyan irányzatot vagy több olyan irányzatot is tud egyesíteni, amelyek éppen a közép-nyugaton vagy a déli határ mellett jellemzőek – és ezeknek az élére áll, megpróbálja politikailag felhasználni ezeket.

A másik, amit szeretnék számszerűen is megemlíteni, az az, hogy a közösségi média hatalmas erővé vált – a legnagyobb társadalmi csoport ma a világon. Kettő és fél milliárd ember tartozik a Facebookhoz, amely tehát a leghatalmasabb csoport, amely a világban létezik. Nem nemzet, nem unió, nem nemzetközi társulás – hanem egy technikai vívmány, amelyik összeköti az embereket egymással – és működik. Márpedig ez nagyon-nagyon fejlődőképes, valószínűleg a létszám emelkedni fog. Az Egyesült Államok befolyása számszerűen nem mindig mérhető, de van egy nagyon erős ideológiai hatása. Például hogy a filmekről is essék szó, azok az egész világon nemcsak a televízió, hanem a mozik segítségével szétviszik azt a gondolkodásmódot, azt a mentalitást, amely az amerikai átlagembert jellemzi. És tele van az egész világ ezekkel a képekkel, amelyek egy része rendkívül agresszív. Ezzel is számolni kell. Bod Péter Ákos beszélt a veszélyekről – azok közé belefoglalnám azt is, hogy van egy nagyon agresszívvá vált közhangulat. Soha még ennyi késelés, lövöldözés nem történt a világban, mint most, akár csak Amerikán belül, ahol ezeket ölnek meg akár egy hét alatt, a legkülönbözőbb módokon és formákban. De Európában is terjedőben vannak ezek a gyilkossági formák, amelyek lényege – egyszerűen szólva – az, hogy minél több ember haljon meg. Úgyhogy a veszélyek közé és az amerikai hatások közé ezt is besorolnám. Ami már messze nem az a liberális, demokratikus értékű Amerika, amelyet megismertünk akár még a második világháború utáni időkben is – hanem egy ártó Amerika. Amelynek persze különböző szintjei vannak: van egy állami szint, de van egy népi vagy közemberi szint is, amelyik már nem ugyanazt képviseli, mint a saját kormánya vagy éppen államfője.

HORVÁTH CSABA BARNABÁS: Szó volt már Kínáról és az USA-ról. Ez azért érdekes a számomra, mert ha történelmi precedenseket nézünk, akkor gazdasági terjeszkedés katonai jelenlét nélkül nem igazán történt – előbb-utóbb követte egyik a másikat. Épp ezért nagy kérdés, hogy Kína meddig tudja vagy meddig akarja ezt a kettőt különválasztani. Amíg különválasztja, addig az lóg a levegőben, hogy mennyire érvényesíthető a gazdasági jelenlét katonai megjelenés nélkül. Mert ha például Montenegróban most Kína szerez különböző létesítményeket az adósságért cserébe, de tegyük fel, hogy kiélezett helyzetekben a katonai erőviszonyok változatlanok, és Montenegro a NATO támogatásával hirtelen lefoglalná az ottani kínai tulajdonokat – akkor Kína a jelenlegi katonai képességével nem tudna csinálni semmit. Ám az is igaz, hogy ebben benne van az a feltételezés is, hogy ezt majd követi valamikor a katonai jelenlét, legalábbis bizonyos országokban. Tehát ez így most függőben van. Az első világháború előtt Németország befektetések terén elég hangsúlyosan megjelent Latin-Amerikában. És ott is arról volt szó, hogy katonai erővel viszont nem volt jelen. És amikor kitört az első világháború, akkor tulajdonképpen hatalmi szempontból ezzel nem sokra mentek, tehát nem nagyon tudták kihasználni ezt a katonai jelenlét nélküli gazdasági jelenlétüket Dél-Amerikában. Nem tudtak rávenni ottani országokat, hogy az ő oldalukon lépjenek be a háborúba. Megpróbálták, de nem sikerült.

FRANK TIBOR: Azért nem sikerült, mert Amerika hadba lépett.

HORVÁTH CSABA BARNABÁS: De ott délebbre is voltak befektetések, mint Brazília, Argentína stb. Ám ott sem lett ebből olyasmi, hogy például Brazília támaszpontokat biztosított volna a tengeralattjáróiknak, vagy valami hasonló. Vagyis ez Kína számára pesszimizmusra okot adó precedensnek tűnik. Persze aztán megpróbálhatnak megjelenni katonailag is, de az megint egy újabb felvonás, hogy erre melyik ország lesz vevő és melyik nem. Az már most is látszik, hogy tulajdonképpen erősen korrelál Kína jelenléte, főleg az Egy Út Egy Övezet környékén azzal, hogy egy adott országnak direkt geopolitikai érdeke-e, hogy Kína ott legyen. Tehát úgy néz ki, hogy India és Vietnám igyekeznek kivonni magukat ebből. India nagyon kivonta magát ebből az egész Egy Út Egy Övezet kezdeményezésből, Vietnámnál pedig arról volt szó, hogy az a nagy vasútvonal, amit építenek, összeköti majd Kínát Szingapúrral és végigmegy Délkelet-Ázsián – az eredetileg Vietnámon át ment volna. De most a Kína és Vietnám közti ellentétek miatt végül Laoszon keresztül fog menni. Tehát Vietnámtól teljesen elkerülve Laosz, Thaiföld, Malajzia, Szingapúr lesz az útvonal.

Ezekből az látszik, hogy azok az országok működnek együtt, amelyeknek ez egyébként biztonságpolitikai is érdeke. Erre van két jó példa. Ha már szóba került Laosz is és Kambodzsa, ők mindig is, szinte hagyományosan, be voltak szorítva Vietnám és Thaiföld közé. Két-száz év óta vagy vietnámiak, vagy thaiföldiek vonultak be hozzájuk. Tehát ők most ennek örülnek, hogy Kína mindkettővel szemben garanciát jelenthet. És akkor ezért cserébe hajlandóak Kínának engedményeket tenni. A másik ilyen eset Pakisztán, amelyik Indiától fél nagyon, és az ellenségem ellensége alapon nemcsak a pénznek örül, hanem a Kínával való katonai együttműködésnek is, mert hogy Indiától annyival jobban félnek.

A másik, amire reagálnék, az a távol-keleti kulturális amerikanizálódás. Amennyire magam megtapasztaltam, az egy optikai csalódás, hogy sok dolog, ami annak tűnik elsőre, az mind ilyen funkcionális dolog. Mert például a felhőkarcolók esete funkcionális valami. A nyugati öltözködés megint igazából egy eléggé praktikus és felszínes dolog. De ilyen országokban általában az a helyzet, hogy van a felszínen ez a papírvékony vagy aranyfüst vékonyságú amerika-

nizációs réteg, ám ha az ember egy kicsit is olyan szituációba kerül, hogy emögé belát, akkor rögtön szembejön az értékek terén az igazi Ázsia. Nem teljesen változatlanul, de nagyon erősen a régi értékek folytatódnak, érvényesülnek. Például a kultúra esetében is ott a felszínre bukik, hogy a tömegkultúrában a japán vagy a koreai popzene nagyon elkülönül a nyugati világtól. Vagy akár a japán anime kultúra is egészen sajátos. Nyilván vannak benne nyugati hatások, de teljesen különálló stílus, más, mint a nyugati világ filmipara. Indiában Bollywood ha lehet, még ennél is jobban.

Ha a történelmi alapokat nézzük, azok hasznosak tudnak lenni, és mindig szóba kerülnek. Engem ez nagyon emlékeztet a hellenisztikus Közel-Keletre. Ott Nagy Sándor után lett egy görögös, a klasszikus görög kultúrának egy besugárzása Perzsiáig: Mezopotámia, Szíria, Egyiptom. A felszín alatt ugyanakkor nagyon erősen megmaradt az egyiptomi, az arámi, a perzsa kultúra. És párszáz év után ezek megint a felszínre emelkedtek, tehát így elhalványodott ez a gyenge görög behatás. Nekem valami ilyesminek tűnik ez a mostani helyzet: a mai India, Kína esete. A Közel-Keleten Krisztus előtt kétszáz táján Egyiptom, amikor még megvolt ez, hogy a Ptolemaidák uralkodtak Egyiptomban, és létezett ez a klasszikus görög örökség – de azért nagyon erősen egyiptomi is volt.

És még egy dolog, hogy sok elem tulajdonképpen funkcionális. Erősen kérdéses az is, hogy ha például az internet világát nézzük, akkor is megmarad-e ennek a kulturálisan amerikai-angolszás jellege, ha megszűnik az angolszás gazdasági hegemonia? A nyelv szerepe valószínűleg tovább megmarad, mert az praktikus dolog. Tehát ha Kína, India fölzárkózik ennek a fejlesztőjeként az USA mellé, akkor kérdés, hogy hol lesz az a pont, amikor a befolyásuk már kulturálisan is megnyilvánul ebben. Végül visszatérve a hellenisztikus példához, azt látjuk történelmi trendnek, hogy általában a gazdasági pozíciószerezést követi a kulturális befolyás szerzése. Következésképp az a kérdés, hogy ezeknek a felemelkedő, újonnan iparosodó nagyhatalmaknak a kultúrája mikor fog jobban megjelenni ilyen módon. Ha mondjuk 2030-ra Kína GDP-je nagyobb lesz, mint az USA-é, akkor fog-e még olyan vonzerőt jelenteni az amerikanizálódás kulturális téren, mint most? Indiánál hasonló kérdés vethető fel. Valószínűleg olyan nem lesz, hogy Kína az USA-hoz hasonló hegemon pólus tudna lenni. Mert ő kulturálisan sokkal zártabb. Tehát nyilván az USA-nak egy ilyen előnye, hogy gyakorlatilag a latin betűkkel írva világszinten érvényesül. Az európai gyökerű kultúrák mind rokonok, tehát mondjuk az USA kulturálisan közelebb áll hozzájuk, mint például India. Kína vagy India sokkal inkább be van zárva. De a történelmi analógiák alapján logikusnak tűnne, hogy ha a gazdaságban és katonai erőben többpólusú világ alakul ki, akkor kulturális téren is előbb-utóbb mérséklődik ez a fajta amerikai hegemonia. Japánnál érezhető, hogy ott az anime filmipar ahogy az már szóba is került, egy Hollywoodhoz mérhető, gyengébb, de azért súlycsoportra hasonló tényezővé vált a világban. Tehát végső soron azt hiszem, hogy több ilyen jelenségre lehet majd számítani.

INOTAI ANDRÁS: A globalizáció többirányú utca. Kétségtelen, hogy az amerikai gazdasági és kulturális fölény sokkal nagyobb mértékben hat, mint az ellenható erők. De azért az Egyesült Államokat, amely évtizedeken keresztül a globalizáció fő motorja és nyertese volt, is érik olyan külső hatások, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Lehet, hogy nyolcvan százaléka az amerikai hatás kifelé, de húsz százaléka a hatás vissza Amerikára. Ez az egyik dolog. De ugyanez van a gazdaságban is, és erre térnék ki, hogy bezárkózhat-e az USA? A Trump által felélesztett kereskedelmi protekcionizmus, aminek persze a fő célja nemcsak a kereskedelem, hanem más területek, mint például a technológiai és szellemi tulajdonjogok, a zárt vagy félig

nyitott áru-, szolgáltatási és pénzügyi piacokhoz való szabad hozzáférés vagy a kínai valuta-manipuláció megakadályozása, egyáltalán nem egyirányú és az USA számára feltétlenül előnyös politika. Az importra kivetett magas vámok negatív hatással vannak az amerikai fogyasztók széles rétegeire, amelyek az elmúlt évtized stagnáló vagy éppenséggel csökkenő reálbére mellett egyre inkább olcsó(bb), de hasonló minőségű kínai termékekre való átállással tudták valamennyire is tartani korábbi életszínvonalukat. Nem véletlen, hogy a 2019 őszi vámdöntést a karácsonyi vásárlások idejére felfüggesztette az amerikai kormányzat. Ebből a rétegből származik Trump támogatottságának jelentős része. De érzik a negatív hatást az amerikai vállalatok, amelyek Kínában dolgoznak, és onnan exportálnak az USA-ba. De említhetjük azokat az amerikai vállalatokat is, amelyek kínai termékeket importálnak és Amerikában dolgozzák fel őket, ezzel biztosítva a vállalati ár-versenyképességet. Mindezeket túl érződik a negatív hatás az amerikai agrárszektorban is, amely Kína válaszlépései miatt nem tud bemenni a kínai piacra, ezért hatalmas és az állami költségvetést terhelő szubvenciókra szorul. Ami az Európai Uniót illeti, ebben a vonatkozásban is vannak protekcionista intézkedések az USA részéről, de az amerikai mozgástér korlátozottabb, mert az EU gazdaságilag sokkal erősebb és sokkal nyitottabb. Emellett nagyon sok európai vállalat dolgozik az USA-ban, többek között itt van a BMW legnagyobb gyára. És akkor Trump jön azzal, hogy miért BMW-t vásárolnak az amerikaiak. De döntő részét nem Németországból importálják, hanem Amerikában gyártják döntően amerikai munkaerővel. Az amerikai–európai gazdasági kapcsolatoknak van néhány további kritikus területe is, mint például a Huawei amerikai kitiltása, szemben a kínai óriásvállalat európai tevékenységének folytatásával, vagy amerikai stratégiai és energetikai érdekek megjelenése az Északi Áramlat erőteljes bírálatában. Nem teljesen világos, hogyan alakul a transzatlanti kereskedelem, ami megkerülhetetlen eleme a globális gazdasági növekedésnek. Lehet, hogy amit most mondok, az spekuláció, de nem tudom elhessegetni magamtól azt a gondolatot, hogy az Egyesült Államok jelenlegi vezetése az Európai Uniónak ha nem is a szétverésén, de legalábbis a meggyengítésén fáradozik, és ebben nagyon sok eszközt vet be. Az egyik ilyen a sorozatos (és sorozatosan sikertelen) amerikai beavatkozások a Közel-Keleten, amelyek már eddig is jelentős közvetett negatív hatásokat gyakoroltak és gyakorolnak az európai térségre. Az Egyesült Államok elmúlt évtizedekbeli közel-keleti beavatkozásainak politikai, biztonságpolitikai és migrációs következményei mind Európára zúdultak. A szíriai meg az iraki menekültek nem Michiganben vagy Floridában jelentek meg.

BUJALOS ISTVÁN: Van itt még egy gondolat, egy idézet Heller Ágnestől, amit az előzetes témavázlatban megkaptunk. Én nem szeretném, hogy ez kimaradjon a beszélgetésünkből – erről szót kell ejtenem, mert Heller Ágnes szerettem és tiszteltem, és itt igazán komoly problémát vetett fel. Heller Ágnes szerint „a modern világ alapja a szabadság, de a szabadság olyan alapelv, amelynek a lényege éppen az, hogy semmi sincs megalapozva”. Ennek az idézetnek az első fele azt állítja, hogy a modern nyugati világ alapja a szabadság. A második felében azt mondja Heller Ágnes, hogy éppen mert a szabadság az alap, ezért a modern nyugati társadalomban semmi sincs megalapozva.

Néhány éve Thaiföldön jártam, és alapélményem volt az, amikor Chang Maiban meglátam a buddhista reklámfigurát a McDonaldsben. Ez mutatta, hogy az életmód tekintetében az amerikanizáció bizony folyik a világban. Teljesen egyetértek azzal is, hogy az angol nyelv világnyelv, és a nyelven keresztül Amerika egyre inkább áthatja a világot. De az amerikanizáció legfontosabb területe az, hogy Amerika a szabadságot igyekszik exportálni a világba. A távol-

keleti országok, mindenekelőtt Kína, aztán Oroszország és szemben velük az Egyesült Államok között alapvető különbség az, hogy az Egyesült Államokban szabadság van, míg Kínában és Oroszországban nincs.

Tehát én egyetértek Heller Ágnes mondatának az első felével, hogy a nyugati világ alapja a szabadság. A folytatást, amikor azt mondja, hogy a szabadság olyan alapelv, amellyel semmi sincs megalapozva, csak értem, de nem fogadom el. Értem azt a problémát, hogy a szabadságra akkor lehetne alapozni, ha a szabadság meghatározott lenne, de milyen szabadság az, ami meghatározott és nem spontán.

John Rawls amerikai filozófus, akit én a legnagyobbaknak tartok, szintén elmondja azt, amit Heller Ágnes mond: a szabadság nem megalapozó. De Rawls kiindulópontja nem a szabadság. Rawls a szabadságot a sérthetlenségből vezeti le. „Minden társadalom elsődleges feladata, hogy biztosítsa a polgárai számára a sérthetlenséget”. Ebben a sérthetlenség (inviolability) szóban benne foglaltatik az erőszak (violence) szó, így akár erőszakmentességgént is lehetne fordítani. Tehát a szabadság azt jelenti, hogy az embert ne érje erőszak. A szabadság az erőszak korlátozása. Az erőszaknak különböző formái vannak (fizikai, pszichikai, szellemi, gazdasági, politikai stb. erőszak), és a szabadság korlátozza az erőszakot, amit az egyénnel szemben a másik ember, egy embercsoport, a politikai közeg, vagy a társadalom stb. elkövet. A szabadság tehát az ellentéte által határozódik meg. Nem arról van szó, hogy a szabadság lenne a kiindulópont. F. A. Hayek is az ellentéte által definiálja a szabadságot. Hayeknél a szabadság ellentéte a kényszer (coercion), Hayek a kényszerrel szemben határozza meg a szabadságot. A kényszermentesség a szabadság. A kényszermentességgel egy individuális szféra jön létre. És a harmadik, akit említenék, szintén amerikai filozófus: Richard Rorty, aki a kegyetlenségből (cruelty) vezeti le a szabadságot.

Tehát a szabadság nem maga az alap és nem a kiindulópont, hanem a szabadság valamilyen ellentéte a kiindulópont, és a szabadság nem más, mint az ellentétének, a párjának korlátozása és a kiküszöbölése. Következésképpen a szabadság érték. A szabadságnak nincs megalapozó, ontológiai szerepe, amiről Heller Ágnes beszél, hanem tulajdonképpen egy érték. Ezt az értéket nem csak az Egyesült Államok képviseli, de a világon leginkább mégiscsak ő a szóvivője.